

В.Є. Штифурак¹, Т.Р. Браніцька², І.А. Максимчук³, М.Б. Імерідзе⁴, Н.М. Носовець⁵

Розвиток спонукальної (мотиваційної) сфери підлітків віком 15–16 років в умовах воєнного стану

¹Державний торговельно економічний університет, м. Вінниця, Україна

²КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», Україна

³Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна

⁴ПВНЗ «Медико-Природничий університет», м. Миколаїв, Україна

⁵Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, Україна

Modern Pediatrics. Ukraine. (2025). 8(152): 106-114; doi 10.15574/SP.2025.8(152).106114

For citation: Shtyfurak VYe, Branitska TR, Maksymchuk IA, Imeridze MB, Nosovets NM. (2025). Development of the motivational sphere of adolescents aged 15-16 years in conditions of martial law. Modern Pediatrics. Ukraine. 8(152): 106-114. doi: 10.15574/SP.2025.8(152).106114.

Мета – провести системний аналіз наукових джерел, у яких досліджено та проаналізовано особливості розвитку спонукальної (мотиваційної) сфери підлітків віком 15–16 років в умовах воєнного стану.

Спонукальна (мотиваційна) сфера підлітків віком 15–16 років формується, трансформується і функціонує в умовах воєнного стану. Структура мотивів підлітків змінюється під впливом воєнних подій. Мотиваційна сфера потребує визначення ролі сімейного, освітнього та соціального оточення з метою з'ясування психологічних умов, що сприяють збереженню внутрішньої активності дитини підліткового віку. Особливості розвитку спонукальної (мотиваційної) сфери підлітків віком 15–16 років в умовах воєнного стану залежать від сучасного соціально-психологічного середовища. Факторами, що впливають на мотиваційні процеси і трансформацію системи мотивів, є відчуття тривоги, невизначеність майбутнього, порушення соціальних зв'язків, втрата відчуття безпеки. В умовах стресу і нестабільності в період воєнних подій знижується навчальна мотивація підлітків. Посилюються соціально значущі мотиви: прагнення допомогати, проявляти відповідальність, підтримувати інших. Мотиваційна сфера підлітків є цілісною системою внутрішніх спонукань, що забезпечують активність і стійкість поведінки. Підлітковий вік є сенситивним періодом для становлення особистісних цінностей і самоусвідомлення. У умовах воєнного стану слід створювати умови для розвитку позитивної внутрішньої мотивації, підтримання емоційної рівноваги дитини підліткового віку.

Розвиток мотиваційної сфери підлітків віком 15–16 років в умовах воєнного стану має комплексний характер. Поєднуються внутрішні ресурси (пізнавальний інтерес, самооцінка, потреба у визнанні) з підтриманням соціального середовища (сім'я, школа, однолітки). Це вирішальний фактор у збереженні і підсиленні мотивації до навчання, саморозвитку і життєвої активності. Ефективна психолого-педагогічна підтримка підлітків віком 15–16 років має базуватися на принципах гуманізму, партнерства і довіри. Розвиток спонукальної (мотиваційної) сфери підлітків віком 15–16 років в умовах воєнного стану є психологічним і соціально значущим напрямом.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Ключові слова: мотивація, спонукальна сфера, підлітковий вік, воєнний стан, психологічна підтримка, саморозвиток, ціннісні орієнтації.

Development of the motivational sphere of adolescents aged 15–16 years in conditions of martial law

V.Ye. Shtyfurak¹, T.R. Branitska², I.A. Maksymchuk³, M.B. Imeridze⁴, N.M. Nosovets⁵

¹State University of Trade and Economics, Vinnytsia, Ukraine

²PHEE «Vinnytsia Academy of Continuing Education», Ukraine

³Izmail State University of Humanities, Ukraine

⁴PHEI «Medical and Natural University», Mykolaiv, Ukraine

⁵T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», Chernihiv, Ukraine.

Aim – to conduct a systematic analysis of scientific sources that study and analyze the features of the development of the motivational sphere of adolescents aged 15–16 years in conditions of martial law.

The motivational sphere of adolescents aged 15–16 years is currently being formed, transformed and functioning in conditions of martial law. The structure of adolescents' motives changes under the influence of military events. The motivational sphere requires determining the role of the family, educational and social environment in order to clarify the psychological conditions that contribute to the preservation of the internal activity of an adolescent child. The features of the development of the motivational sphere of adolescents aged 15–16 years in conditions of martial law depend on the modern socio-psychological environment. Factors influencing motivational processes and the transformation of the system of motives are feelings of anxiety, uncertainty of the future, disruption of social ties, loss of a sense of security. In conditions of stress and instability during military events, there is a decrease in the educational motivation of adolescents. Socially significant motives are strengthened: the desire to help, show responsibility, support others. The motivational sphere of adolescents is a holistic system of internal motivations that ensure activity and stability of behavior. Adolescence is a sensitive period for the formation of personal values and self-awareness. In conditions of martial law, it is necessary to create conditions for the development of positive internal motivation, support of the emotional balance of an adolescent child. The development of the motivational sphere of adolescents 15–16 years old in conditions of martial law is complex. Internal resources (cognitive interest, self-esteem, need for recognition) are combined with the support of the social environment (family, school, peers). This is a decisive factor in maintaining and strengthening motivation for learning, self-development and life activity. Effective psychological and pedagogical support for adolescents 15–16 years old should be based on the principles of humanism, partnership and trust. The development of the motivational sphere of adolescents 15–16 years old in conditions of martial law is a psychological and socially significant direction.

The authors declare the absence of a conflict of interest.

Keywords: motivation, motivational sphere, adolescence, martial law, psychological support, self-development, value orientations.

Вступ

Умови воєнного стану в сучасній Україні постійно спричиняють зміни у всіх сферах соціального і психологічного функціонування громадян країни. Підлітковий вік є особливо вразливою категорією суспільства. Період 15–16 років стає критичним етапом становлення моральних орієнтирів і мети життя, самосвідомості, формування системи цінностей в житті. У підлітковому віці активно формується спонукальна (мотиваційна) сфера, що визначає водночас і спрямованість поведінки, і рівень активності, і здатність до саморозвитку.

Умови воєнного стану створюють складні соціальні та психологічні зміни в особистісному розвитку підлітків: втрачається відчуття безпеки, з'являється невизначеність (у майбутнього), емоційна напруженість, руйнуються звичні соціальні зв'язки, знижується доступ до різних ресурсів (як освітніх, так і культурних). Такі зміни не завжди позитивно впливають на мотиваційну структуру особистості підлітків віком 15–16 років. Знижується інтерес до навчання, з'являється апатія або, навпаки, посилюється соціальна активність, у підлітків з'являється прагнення допомагати іншим. Це негативно впливає на здобувачів освіти як загальної середньої (11-й клас школи), так і першокурсників закладів вищої освіти.

Необхідність дослідження проблеми розвитку спонукальної (мотиваційної) сфери підлітків в умовах воєнного стану є багатоаспектною. Змінюються соціальні, психологічні, педагогічні й морально-етичні аспекти. Недостатньо дослідженими залишаються питання взаємозв'язку між психологічною стійкістю, рівнем соціальної підтримки та характером мотиваційних змін у 15–16 років (у старшому підлітковому віці).

Сучасний розвиток українського суспільства потребує вирішення проблеми формування психологічно стійкого, відповідального й активного молодого покоління, здатного до конструктивної діяльності навіть у кризових умовах (в умовах воєнного стану). У контексті важливості розуміння закономірностей розвитку мотиваційної сфери підлітків віком 15–16 років у період соціальних потрясінь необхідним є розроблення системи психолого-педагогічної підтримки, спрямованої на гармонізацію внутрішнього світу української молоді, стимулювання їхнього саморозвитку, формування віри у власні сили й майбутнє країни, у якій вони живуть.

Проблема розвитку спонукальної (мотиваційної) сфери особистості, зокрема, у підлітковому віці, традиційно привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Теоретичні основи вивчення мотивації закладені в працях таких класиків психології, як А.Н. Maslow, G.W. Allport, які розглядають мотивацію як провідний механізм діяльності, саморозвитку і становлення особистості [1,10]. Значний внесок у дослідження структури, динаміки і типології мотивів зроблений К.Р. Rogers, Е.Л. Deci та співавт., які визначають мотиваційну сферу як систему внутрішніх спонукань, що забезпечують активність і цілеспрямованість поведінки людини [4,13]. За дослідженнями К. Роджерса, основною рушійною силою функціонування особистості є тенденція до самоактуалізації, тобто потреба людини реалізувати власні природні потенційні можливості. У вітчизняній психологічній науці розвиток мотивації підлітків досліджують І. Вєх, С. Занюк, О. Музика, Л. Орбан-Лембрик, О. Столяренко, Т. Титаренко та ін. [2,11,12,17–19]. У їхніх наукових розвідках підлітковий вік розглядається як період інтенсивного формування внутрішньої позиції особистості дитини, становлення її самосвідомості, самостійності та прагнення до самореалізації саме у віці 15–16 років. Науковці обґрунтовують, що саме в цей час відбувається складна переорієнтація від зовнішніх стимулів до внутрішніх мотивів діяльності, зростає роль моральних і соціальних цінностей [2,11,12,17–19].

Водночас у сучасних дослідженнях недостатньо висвітлені питання системного підходу до формування спонукальної сфери підлітків в умовах воєнного стану. Недостатньо проаналізовані механізми взаємодії між емоційним станом, соціальним досвідом і розвитком внутрішніх мотивів у ситуаціях нестабільності. Також потребує уточнення роль освітнього середовища, сім'ї та психологічної підтримки в збереженні стійкої мотивації до навчання, саморозвитку та соціальної активності.

Попри наявність значної кількості праць, комплексне дослідження розвитку спонукальної (мотиваційної) сфери підлітків віком 15–16 років в умовах воєнного стану залишається актуальним і недостатньо дослідженим напрямом, що потребує подальшого теоретичного обґрунтування і практичного розроблення ефективних шляхів підтримання мотиваційного потенціалу дітей підліткового віку.

Мета огляду – провести системний аналіз наукових джерел, у яких досліджуються та аналізуються особливості розвитку спонукальної (мотиваційної) сфери підлітків віком 15–16 років в умовах воєнного стану.

Важливо проаналізувати зміни у структурі мотивів підлітків під впливом воєнних подій, а також виокремити специфіку становлення особистості підлітків в умовах війни та соціальної нестабільності. І. Bekh доводить, що сприяння процесу збереження внутрішньої активності та віри у власні сили з орієнтуванням на майбутнє позитивно впливає на розвиток дітей підліткового віку [2].

На думку І. Bekh, життя і культура – це межові простори, у яких живе, розвивається і самостверджується особистість дитини підліткового віку.

Безумовно, необхідною сьогодні стає здатність підлітків самоактуалізуватися і самовизначатися, а також важливим є процес створення і реалізації індивідуальної програми самозміни дитини. Для підлітків розвиватися – це ставати самим собою щодня, навіть в умовах соціальної нестабільності.

Проблема мотиваційної сфери особистості завжди була й залишається однією з найактуальніших тем у сучасній психології. В. Кириченко вважає, що мотивація в підлітковому віці – це сукупність факторів, що визначають дії та поведінку підлітків для досягнення мети або виконання будь-якого виду діяльності [8]. Також, на думку автора, мотивація в підлітковому віці спонукає підлітків діяти в групі. Це надає сміливості підліткам самоусвідомлювати себе, а ще, виходячи за межі звичної комфортної зони, відкривати для себе новий досвід. Щодо самомотивації, то це, безсумнівно, – найефективніша форма мотивації. Зовнішніми факторами, які можуть мотивувати підлітків віком 15–16 років, є однолітки, родина, іноді релігійні уподобання, а внутрішніми – відчуття гордості. Часто відчуття гордості є потужним енергетичним поштовхом для досягнення бажаного результату в будь-якому виді діяльності підлітків. Водночас мотивація як стан збудження є природним фізіологічним процесом. Він регулюється роботою системи гальмування в організмі дитини підліткового віку.

З психологічного аспекту мотивація підлітків віком 15–16 років – це складне системне утворення. До складу цього утворення входять деякі структури психічної організації дитини (потреби, інтереси, цінності, соціальні установки та інші).

Разом вони стимулюють активність дітей підліткового віку, а також є визначальними в її спрямованості, змістовності та результативності різних видів діяльності. Також існує пряма залежність між психоемоційним станом підлітків віком 15–16 років і рівнем їхньої навчальної мотивації.

І. Bekh обґрунтовує ключові суперечності соціально-психологічного буття сучасних підлітків. Автор вважає, що ці суперечності впливають на спосіб поведінки підлітків віком 15–16 років у суспільстві. Важливою суперечністю І. Bekh вважає суперечність між переважними визнаннями підлітків як самоцінності, що формує як мотиваційну, так і соціально-психологічну сторону поведінки дитини підліткового віку [2].

Сьогодні в українському суспільстві ставить підлітків перед необхідністю визначати власні життєві цілі, включатися в спільну суспільну діяльність. З педагогічної сторони вчителі та вихователі мають на практиці переконати підлітків віком 15–16 років, що особистісні відносини становлять сферу вищих цінностей соціуму. Проте досягненню зовнішніх для підлітків цілей можуть сприяти тільки вони самі. Шлях досягнення цього – включення підлітків 15–16 років у спільну добровільно ними прийняту діяльність. Така діяльність спрямована на цілі, які виходять за межі групових цінностей. На жаль, сучасна загальна середня і вища освіта не використовує цього потужного виховного засобу.

Ще однією суперечністю самовизначення підлітків віком 15–16 років є його національний аспект. Сьогодні він особливо загострився. Потрібно навчати дітей підліткового віку визнавати за національною приналежністю переважно соціально-культурне самовизначення особистості. Це покликує систему виховання різних рівнів освіти більш змістовно і широко знайомити підлітків з історією, звичаями, культурою різних народів, особливо тих, які тісно контактують між собою (на прикладі практичної співпраці підлітків із ровесниками інших національностей у спільній соціально актуальній діяльності). Важливо при цьому враховувати зрозумілі підліткові інтереси і почуття (сімейна прихильність, захоплення підлітків, особисте життя, освіта) [2].

Це дослідження спрямоване на поглиблення наукового розуміння процесів формування мотиваційної сфери в підлітковому віці (15–16 років) за умов стресу і нестабільності в період воєнних дій, а також на визначення практичних

напрямів психолого-педагогічної підтримки підлітків у цей період.

Т. Бойченко доводить, що підвищений рівень тривожності в умовах воєнного стану призводить до зниження внутрішньої мотивації, а також до втрати концентрації та навчальної активності дітей підліткового віку [3]. Дослідниця наголошує, що емоційна стабільність і психологічна підтримка з боку дорослих є необхідними базовими умовами для збереження навчальної зацікавленості підлітків віком 15–16 років. А відтак мотивація в підлітковому віці залежить не лише від індивідуальних психологічних особливостей, а ще й від соціально-психологічного контексту, у якому перебувають підлітки.

О. Лавринюк, В. Кириченко вважають, що не менш суттєвим аспектом розвитку мотиваційної сфери є формування ціннісних орієнтацій дітей підліткового віку. Сучасні підлітки віком 15–16 років дедалі частіше орієнтуються на соціально-значущі мотиви: служіння суспільству, допомогу іншим, відчуття власної потрібності. Також О. Лавринюк і В. Кириченко засвідчують, що в період цифровізації та умов воєнного стану для більшості підлітків необхіднішими стають мотиви самореалізації, визнання й автономії. Вчені вважають, що ефективність цих мотивів прямо залежить від стану емоційного благополуччя підлітків [9]. Це доводить, що розвиток мотиваційної сфери дітей підліткового віку не можливий без гармонійної взаємодії когнітивного, емоційного і соціального компонентів.

Умови воєнного стану висувають на перший план і таку суперечність життєдіяльності, як фінансово-економічну. Такий спосіб самореалізації підлітків віком 15–16 років зумовлений низьким рівнем культури. На жаль, установки підлітків щодо інших людей і чужих матеріальних цінностей часто формують споживацтво в поведінці. Слід зазначити, що споживацтво зароджується в дитинстві в сімейній обстановці. Цьому значною мірою сприяють сімейні традиції та атмосфера малої групи, референтної для підлітків. Тому для підлітків віком 15–16 років слід організовувати атмосферу доброзичливості і безкорисливості. Саме в цьому віці існує потреба в допомозі вихователя з підтримки підлітків його референтною групою.

Існує ще одна складова мотиваційної сфери підлітків віком 15–16 років: ідеальний образ дорослості підліткам мають демонструвати кон-

кретні люди, які мають важливі досягнення у власному житті. Необхідно культивувати і сформувані у підлітків новий спосіб життя, до якого він має прагнути.

Є. Шапкина в дослідженні, проведеному серед українських школярів у 2023–2024 рр. щодо рівня навчальної мотивації за умов дистанційного навчання, доводить, що цей рівень може зростати за наявності педагогічної підтримки, зворотного зв'язку і можливості для самостійного вибору завдань кожним із підлітків – учасників дослідження [14]. Вчена обґрунтовує, що ключовими факторами є створення структурованого освітнього середовища. Також вона доводить, що в процесі навчання вкрай важливими є доброзичливий емоційний клімат і надання підліткам автономності. Автономність і усвідомлення власної значущості, за твердженням вченої, формують внутрішню пізнавальну мотивацію підлітків віком 15–16 років, яка забезпечує цілеспрямованість навіть у складних умовах їхньої життєдіяльності. Слід також віднайти образ ідеального дорослого. Сучасні педагоги вважають таким того дорослого, який є самостійним і відповідальним (у соціальній, духовно-моральній, громадсько-патріотичній сферах).

Важливо зробити навчання і дорослішання підлітків віком 15–16 років єдиним процесом, щоб процес дорослішання був освоєнням культури. Слід зауважити, що в підлітковому віці дитинство втрачає розвивальне значення, а підлітки живуть у світі дорослих, але ні фізично, ні душевно, ні духовно вони ще не готові до цього. Підлітки не можуть сутнісно інтегруватися у світ дорослих, а це призводить до внутрішніх конфліктів. Часто внутрішні конфлікти підлітків віком 15–16 років призводять до хибних способів поведінки. Прикладом хибної поведінки підлітків є фамільярність. Тобто дитина підліткового віку демонструє щодо будь-яких дорослих безцеремонність, панібратство, надмірну невимушеність. І. Вєкх наголошує, що перспектива підліткової фамільярності є небезпечною, якщо вона набула усталеної звички, бо в дорослому житті такий підліток демонструватиме фамільярність у взаєминах із поважними особами. У такому разі існує ризик, що людина буде відкинута далеко від них з усіма її особистісними втратами [2].

У підлітковому віці 15–16 років зростає значення груп ровесників. Часто підлітки цієї вікової

групи переймають у своїх друзів і ровесників види поведінки і соціальні ролі.

Сучасна загальна середня і вища освіта орієнтовані на особистість. Вирішальну роль в особистісному розвитку підлітків віком 15–16 років відіграють умови життя і виховання, у яких вони набувають суспільного досвіду. Природні властивості (структура мозку), задатки є лише умовами, а не рушійними силами психічного розвитку підлітків. Для особистісного становлення дітей підліткового віку потрібні відповідні соціальні умови й цілеспрямоване виховання. Які аморальні якості в дітей підліткового віку розвинуться, залежить від ставлення до них тих, хто їх оточує, і від методів виховання. За належної організації діяльності підлітків у колективі – такої, що передбачає співпрацю, взаємодопомогу, у дітей підліткового віку формуються суспільні мотиви, які спонукають дотримуватися прийнятих моральних норм поведінки за внутрішнім переконанням.

Повністю вберегти підлітків від усіх негативних факторів у житті неможливо. Набагато важливіше навчити дитину підліткового віку адекватно й стійко переживати і горе, і погане самопочуття, і невдачі, і помилки. Це допоможе підліткам емоційно правильно переживати як власні неприємності, горе, невдачі, так і співчувати іншим та підтримувати їх. Необхідно навчити підлітків бути здатними поставити себе на місце іншої людини.

Дорослі з оточення підлітків віком 15–16 років мають розумітися на тому, що позитивне оцінювання діяльності сприяє підвищенню тону нервової системи дитини будь-якого віку, ефективності виконуваної діяльності різних видів. Проте негативне оцінювання діяльності підлітка, особливо якщо воно повторюється, викликає пригніченість, гальмує фізичну й розумову активність у дитини підліткового віку. За надмірної регламентації поведінки підлітків віком 15–16 років у період, коли вони вже здатні самостійно регулювати власні дії, а їхня творча активність пригнічується, підлітки стають безініціативними, звикають орієнтуватися тільки на вказівки ззовні. Це шкодить розвитку спонукальної (мотиваційної) сфери дітей підліткового віку.

В. Зливков, С. Лукомська, Н. Євдокимова, С. Ліпінська наголошують, що мотиваційна сфера підлітків у кризовому середовищі зазнає суттєвих трансформацій: зменшується роль зовнішніх стимулів, натомість активізуються внутрішні

мотиви, пов'язані зі змістом діяльності, почуттям обов'язку, прагненням бути корисним іншим. У монографії В. Зливкова, С. Лукомської, Н. Євдокимової та С. Ліпінської «Діти і війна» (2023) констатують, що для підлітків надзвичайно важливими стають соціальна підтримка і можливість взаємодії з ровесниками. Саме соціальні зв'язки є механізмом відновлення мотивації, бо дають змогу відчувати власну спроможність впливати на події та долати труднощі [20].

О. Лавринюк, В. Кириченко констатують, що в умовах воєнного стану значно зростає роль педагогічного супроводу як фактора збереження внутрішньої мотивації дітей підліткового віку. Створення структурованого освітнього процесу, чітких правил, зрозумілих очікувань і передбачуваних результатів знижує рівень тривожності та сприяє стабілізації емоційного стану підлітків [9]. В. Зливков зі співавторами вважають, що педагогічна підтримка (похвала, визнання, довіра) допомагає підвищити самооцінку здобувачів освіти, що позитивно впливає на мотивацію досягнення результатів будь-якої діяльності. Як зазначають автори монографії «Діти і війна», психологічна безпека в освітньому середовищі є не менш важливою за академічну успішність, адже створює умови для активного саморозвитку кожної дитини підліткового віку [20].

Мотиваційна сфера особистості підлітків віком 15–16 років є центральною ланкою психологічної структури людини, адже забезпечує спрямованість, активність і сталість поведінки, що стає вкрай важливим у підлітковому віці. Саме тому можна стверджувати, що в підлітковому віці розвиток мотиваційної сфери набуває особливого значення, оскільки цей період характеризується формуванням самосвідомості, становленням життєвих орієнтирів і пошуком власного місця в соціумі кожного підлітка віком 15–16 років.

В умовах воєнного стану мотиваційна сфера підлітків зазнає додаткового навантаження. На цей процес негативно впливає ситуація емоційної нестабільності, страху, невизначеності та втрати звичних соціальних орієнтирів практично кожної дитини підліткового віку. Відбувається переоцінка цінностей і трансформація мотиваційних пріоритетів через зростання значення мотивів безпеки, підтримки, взаємодопомоги, патріотизму. В умовах воєнного стану пізнавальні та навчальні мотиви можуть тимчасово послаблюватися. Мотиваційна сфера є гнучким і водночас стійким

утворенням, що може адаптуватися до умов соціального середовища. В умовах воєнного стану її розвиток потребує особливої уваги з боку психологів і педагогів, адже від рівня сформованості позитивних мотивів залежить не лише навчальна успішність, але й психологічна стійкість.

О. Лавринюк, В. Кириченко наголошують, що мотиваційна сфера підлітків віком 15–16 років передбачає як зовнішню, так і внутрішню мотивацію. Водночас її вважають потужною рушійною силою, тісно пов'язаною з результатами навчання. Мотивація безпосередньо впливає на будь-які досягнення підлітків у навчанні. Це свідчить про пряму залежність вищого рівня мотивації до кращих успіхів у навчанні. У підлітковому віці навчання є пріоритетом для здобувача освіти. Саме тому підтримка з боку дорослих або педагогічного колективу закладу освіти щодо важливості освіти відіграє вирішальну роль [9].

Мотиваційна сфера підлітків має кілька етапів розвитку. Початковий етап часто базується на наслідуванні інших і має поверховий, ситуативний характер. На основному етапі розвиваються індивідуальні інтереси, зростає здатність до саморегуляції та глибше усвідомлення власних мотивів підлітками, особливо це притаманне підліткам віком 15–16 років. На цьому етапі основними факторами мотивації стають формування світогляду, життєві плани та комунікація з однолітками. Слід зауважити, що в умовах воєнного стану помітно знижується рівень мотивації підлітків віком 15–16 років.

Пізнавальна активність, саморегуляція і прагнення до досягнень підлітків віком 15–16 років забезпечується внутрішньою мотивацією, що водночас є провідною рушійною силою розвитку особистості підлітків. Пізнавальною активністю і саморегуляцією визначається рівень залученості здобувача в освітній процес, а це впливає на стійкість інтересів і успішність навчання. Структура навчальної мотивації дітей підліткового віку формується поступово – від зовнішньої (зумовлена контролем і схваленням дорослих) до внутрішньої (головними є пізнавальний інтерес, потреба в саморозвитку).

І. Іщенко доводить, що мотиваційна сфера підлітків віком 15–16 років тісно пов'язана з емоційним станом і соціальними взаєминами. Позитивний емоційний фон, підтримка з боку педагогів та однолітків є визначальними факторами стійкої навчальної мотивації. І. Іщенко зазначає, що під-

літковий вік – це період найактивнішого розвитку самосвідомості, тому схвалення, довіра й залучення в спільну діяльність відіграють найважливішу роль у формуванні внутрішніх мотивів в освітній діяльності та саморозвитку кожної дитини підліткового віку [6].

М. Шульга зазначає, що мотивація підлітків нерозривно пов'язана з їхньою самооцінкою. Автор констатує, що чим вищий рівень самоповаги, тим більш вираженою є мотивація до досягнення і подолання труднощів у будь-якому виді діяльності [16]. Науковець наголошує, що формування позитивної самооцінки через успіх у навчанні та підтримку з боку дорослих стає найважливішим фактором розвитку мотивації підлітків віком 15–16 років.

О. Лавринюк і В. Кириченко у спільній роботі акцентують, що в сучасних умовах цифровізації освіти підлітки мають підвищену потребу в автономії та самовираженні [9]. Автори зазначають, що прагнення до самостійності – характерна вікова особливість, яка може як стимулювати, так і гальмувати навчальну мотивацію, залежно від того, чи створює освітнє середовище умови для прояву ініціативи і самоконтролю кожному підліткові в процесі навчання.

Розвиток автономії є ключовим фактором формування внутрішньої мотивації підлітків віком 15–16 років через забезпечення відчуття компетентності, особистісної відповідальності та залученості до освітнього процесу. В умовах воєнного стану, коли звичні форми комунікації та освітньої діяльності змінюються, можливість самостійно планувати, приймати рішення і відчувати вплив на результати власної діяльності стає потужним ресурсом психологічної стійкості підлітків. Необхідним також є підтримання автономії підлітків віком 15–16 років через індивідуалізацію завдань, гнучкі навчальні формати і залучення в цифрові проекти. Усе це разом може сприяти підвищенню пізнавального інтересу і розвитку усвідомленої внутрішньої мотивації дітей підліткового віку.

У деяких вітчизняних дослідженнях зазначається, що основними факторами розвитку мотиваційної сфери підлітків є соціальне визнання, ціннісне орієнтування на успіх, емоційна підтримка і можливість самореалізації. У статті Т. Щербан зі співавт. «Психологічні особливості навчальної мотивації підлітків» обґрунтовують, що саме взаємодія із соціальним середовищем

і позитивна оцінка з боку значущих осіб для підлітків віком 15–16 років сприяють формуванню стійких мотивів досягнення позитивних результатів [15].

Є. Шапкіна аналізує зміни в мотивації підлітків в умовах дистанційного навчання, що є актуальним в умовах воєнного стану [14]. Дослідниця вказує, що обмеження живого спілкування і невизначеність ситуації знижують рівень внутрішньої мотивації, але за наявності педагогічної підтримки й елементів самостійного вибору завдань підлітки віком 15–16 років мають більшу залученість і відповідальність за власні результати навчання.

Слід зазначити, що розвиток мотиваційної сфери підлітків віком 15–16 років в умовах воєнного стану має комплексний характер. Поєднання внутрішніх ресурсів (пізнавального інтересу, самооцінки, потреби у визнанні) з підтриманням соціального середовища (сім'ї, школи, однолітків) є вирішальним фактором у збереженні й підсиленні мотивації до навчання, саморозвитку і життєвої активності.

Умови воєнного стану створюють для підлітків складні соціально-психологічні умови, що суттєво впливають на формування їхньої мотиваційної сфери. Стрес, тривога, нестабільність, обмеження соціальних контактів і вимушене дистанційне навчання призводять до зниження освітньої активності, емоційного виснаження і втрати інтересу до пізнавального процесу. Проте саме в кризових ситуаціях можливе формування нових внутрішніх стимулів – прагнення до самостійності, взаємодопомоги, соціальної відповідальності, патріотизму та цінності освітнього процесу та освіти.

Одним із ключових шляхів підтримання мотивації є відновлення стабільності й життєвих ритуалів. Важливо, що навіть часткове повернення до звичного розпорядку дня позитивно впливає на емоційний стан підлітків віком 15–16 років і водночас знижує рівень тривожності та сприяє збереженню внутрішньої активності кожної дитини підліткового віку. Створення структурованого середовища – як у сім'ї, так і в освітньому закладі – допомагає підліткам щодня відновлювати контроль над життям.

Т. Комар зі співавт. констатують, що мотиваційна сфера підлітків формується під впливом внутрішнього переконання у власній компетентності та позитивного оцінювання соціального середовища. Автори доводять, що коли підлітки

відчувають, що реально впливають на освітній процес, а їхня діяльність значуща для групи, то зростає їхня пізнавальна активність і стійкість до труднощів щодня [7].

Отже, можна стверджувати, що залучення підлітків до волонтерських, соціальних чи освітніх проєктів, де вони бачать конкретний результат, а оточення визнає їхній вклад, сприяє активізації внутрішньої мотивації та розвитку почуття власної значущості кожної дитини підліткового віку.

І. Городинська, досліджуючи психологічні особливості мотивації до навчання підлітків в умовах воєнного стану, зазначає, що мотиваційна сфера підлітків має багатофакторний характер, де емоційно-психологічна підтримка і відчуття значущості діяльності відіграють визначальну роль у формуванні стійкої навчальної мотивації [5].

Поєднання емоційної підтримки з можливістю відчувати власну компетентність створює підґрунтя для розвитку внутрішньої мотивації підлітків віком 15–16 років. Коли підлітки усвідомлюють цінність власних дій і відчувають, що їхні зусилля визнані, то не лише зберігають інтерес до навчання, але й формують стійкість, самоповагу та віру у власні сили. Такий підхід особливо важливий в умовах воєнного стану, коли позитивні соціальні емоції стають ключовим ресурсом для психологічного відновлення й підтримання мотиваційної активності дітей підліткового віку.

Одним із важливих напрямів є розвиток ціннісних орієнтацій і життєвих смислів підлітків. Навіть в умовах дистанційного або змішаного навчання внутрішня мотивація підлітків зростає тоді, коли освітній процес орієнтований на саморозвиток, відповідальність і практичну значущість знанневої складової. Формування патріотичних і громадянських мотивів, обговорення майбутнього України та ролі підлітків віком 15–16 років у відбудові держави зміцнюють відчуття мети та впевненості у власній значущості кожної дитини підліткового віку.

Важливим аспектом розвитку спонукальної (мотиваційної) сфери підлітків віком 15–16 років є підтримання їхньої психологічної стійкості. Позитивна самооцінка підлітків прямо корелює з рівнем їхньої мотивації досягнення високих позитивних результатів. Це стає можливим через педагогічну підтримку, довіру й підкріплення успіхів, що мають стати основою ро-

боти педагогів зі здобувачами освіти в умовах воєнного стану. Розвиток навичок емоційної саморегуляції, рефлексії та конструктивного мислення допомагає зменшити вплив стресових факторів і підтримати прагнення до навчання підлітків віком 15–16 років.

Розвитку мотиваційної сфери підлітків в умовах воєнного стану сприяють: стабілізація освітнього процесу, психологічне безпечне середовище, розвиток автономності, підтримання соціальної активності та формування системи цінностей, орієнтованої на самореалізацію та майбутнє. Важливою також є злагоджена співпраця сім'ї, школи і громади для відновлення внутрішньої мотивації й життєстійкості сучасних підлітків віком 15–16 років.

Висновки

Розвиток спонукальної (мотиваційної) сфери підлітків віком 15–16 років в умовах воєнного стану є складним багатофакторним процесом. Основу цього процесу становить взаємодія емоційно-психологічних, соціальних і освітньо-педагогічних факторів. Умови воєнного стану спричиняють зміну структури мотиваційної сфери. Відбувається переорієнтація від зовнішніх до внутрішніх стимулів будь-якого виду діяльності. Посилюються соціально значущі мотиви (допомоги, підтримки, патріотизму та власної відповідальності).

Визначальними умовами збереження внутрішньої мотивації підлітків віком 15–16 років

є емоційна стабільність і соціальна підтримка. Рівень навчальної мотивації підлітків підвищують позитивне підкріплення, відчуття власної компетентності, залученість у спільній діяльності.

Формування мотиваційної сфери в умовах воєнного стану залежить від інтеграції психологічної підтримки, педагогічної гнучкості та соціальної взаємодії на основі створення стабільного освітнього середовища, залучення підлітків до соціально значущих проєктів і формування позитивної самооцінки й автономності дітей підліткового віку.

Отже, розвиток спонукальної (мотиваційної) сфери підлітків віком 15–16 років в умовах воєнного стану є не лише психологічним аспектом, але й важливою складовою формування життєстійкої, соціально відповідальної і цілеспрямованої особистості дітей підліткового віку. Поєднання емоційної підтримки, педагогічної довіри і залучення до значущої будь-якої діяльності забезпечує гармонійний розвиток мотиваційного потенціалу підлітків віком 15–16 років у складних соціально-політичних обставинах.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у вивченні впливів сімейного й освітнього середовища на збереження позитивних мотивів навчання, самореалізації, соціальної взаємодії та громадянської відповідальності.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

REFERENCES/ЛІТЕРАТУРА

- Allport GW. (1955). *Becoming: Basic Considerations for a Psychology of Personality*. New Haven: Yale University Press. URL: <https://psylib.org.ua/books/olpor01/index.htm>.
- Bekh ID. (2018). *Osobystist na shliakhu do dukhovnykh tsinnosti: monohrafiia*. Kyiv-Chernivtsi: «Bukrek»: 320. [Бех ІД. (2018). *Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія*. Київ-Чернівці: «Букрек»: 320].
- Voichenko TV. (2024). *Vplyv tryvozhnosti pidlitkiv na navchalnu motyvatsiiu v umovakh voiennoho stanu*. Zaporizhzhia: ZNU. [Бойченко ТВ. (2024). *Вплив тривожності підлітків на навчальну мотивацію в умовах воєнного стану*. Запоріжжя: ЗНУ]. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/handle/12345/24856>.
- Deci EL, Ryan RM. (1987). The support of autonomy and control behavior. *Journal of personality and social psychology*. 53: 1024-1037.
- Norodynska IO. (2023). *Psykhologichni osoblyvosti motyvatsii do navchannia pidlitkiv v umovakh voiennoho stanu*. Kryvyi Rih: Kryvorizkyi derzhavnyi pedahohichniy universytet: 59. [Горodinська ІО. (2023). *Психологічні особливості мотивації до навчання підлітків в умовах воєнного стану*. Кривий Ріг: Криворізький державний педагогічний університет: 59].
- Ishchenko IS. (2023). *Formuvannia motyvatsii navchalnoi diialnosti u pidlitkiv*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi lnhvistychniy universtyet: 56. [Щенко ІС. (2023). *Формування мотивації навчальної діяльності у підлітків*. Київ: Київський національний лінгвістичний університет: 56].
- Komar TV, Rudenok AI, Bryndzak SV. (2022). *Kharakterystyka tsinnisno motyvatsiinoi sfery pidlitkiv yak psykhologichnoho fenomenu*. *Naukovyi zhurnal «Habitus»*: 42. [Комар ТВ, Руденко АІ, Бриндзак СВ. (2022). *Характеристика ціннісно мотиваційної сфери підлітків як психологічного феномену*. Науковий журнал «Габітус»: 42].
- Kurychenko VV. (2021). *Formuvannia kartyny svitu osobystosti u suchasnomu informatsiinomu suspilstvi*. *Avtoreferat dysertatsii doktora psykhologichnykh nauk*. 19.00.01. Kyiv: Instytut psykhologii imeni HS. Kostiuka NAPPN Ukrainy: 44. [Кириченко ВВ. (2021). *Формування картини світу особистості у сучасному інформаційному суспільстві*. Автореферат дисертації доктора психологічних наук. 19.00.01. Київ: Інститут психології імені ГС. Костюка НАПН України: 44].
- Lavryniuk O, Kurychenko V. (2023). *Motyvatsiia do navchalnoi diialnosti: analiz suchasnykh teorii*. *Psykhologhiia. Zhurnal Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni I. Franka*. 1: 34-39. [Лавринюк О, Кириченко В. (2023). *Мотивація до навчальної діяльності: аналіз сучасних теорій*. Психологія. Журнал Житомирського державного університету імені І. Франка. 1: 34-39]. URL: <https://journals.univ.zhitomir.ua/index.php/psy/article/view/74>.

10. Maslow AH. (1943). A Theory of Human Motivation. Originally Published in Psychological Review. 50: 370-396. Classics in the History of Psychology. URL: <https://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>.
11. Muzyka OL. (2011). Dvi linii i dvi rehulatsiini skhemy rozvytku osobystosti. Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky. Zb. nauk. prats. Kyiv: Lohos. 2: 43-50. [Музыка ОЛ. (2011). Дві лінії і дві регуляційні схеми розвитку особистості. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Зб. наук. праць. Київ: Логос. 2: 43-50]. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/1279>.
12. Orban-Lembryk LE. (2004). Sotsialna psykholohiia: U 2-kh kn.: pidruch. dla stud. vuziv. Kn. 1. Sotsialna psykholohiia osobystosti i spilkuvannia. Kyiv: Lybid: 576. [Орбан-Лембрик ЛЕ. (2004). Соціальна психологія: У 2-х кн.: підруч. для студ. вузів. Кн. 1. Соціальна психологія особистості і спілкування. Київ: Либідь: 576].
13. Rogers KR. (2016). On Becoming a Person. A Therapist's View of Psychotherapy. Robinson. URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/on-becoming-a-person-a-therapist-s-view-of-psychotherapy.html>.
14. Shapkina YeS. (2024). Osoblyvosti motyvatsii do navchannia pidlitkiv v umovakh dystantsiinoho navchannia. Kryvyi Rih: KDPU: 63. [Шапкина ЄС. (2024). Особливості мотивації до навчання підлітків в умовах дистанційного навчання. Кривий Ріг: КДПУ: 63]. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10361>.
15. Shcherban TD, Hoblyk VV, Shcherban HV. (2019). Psykholohichni osoblyvosti navchalnoi motyvatsii pidlitkiv. Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnogo universytetu. Serii: Pedahohika ta psykholohiia. 2(2): 100-104. [Щербан ТД, Гоблик ВВ, Щербан ГВ. (2019). Психологічні особливості навчальної мотивації підлітків. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія. 2(2): 100-104]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdupp_2019_2%282%29__31/.
16. Shulha MV. (2021). Doslidzhennia zviazku samoostinky pidlitkiv z yikhnoiu motyvatsiieiu dosiahnennia. Dnipro: Universytet imeni Alfreda Nobelia: 1-167. [Шульга МВ. (2021). Дослідження зв'язку самооцінки підлітків з їхньою мотивацією досягнення. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля: 1-167].
17. Stoliarenko OB. (2018). Psykholohiia osobystosti. Navch. posibnyk. Kyiv: Tsentri uchb. lit.: 279. [Столяренко ОБ. (2018). Психологія особистості. Навч. посібник. Київ: Центр учб. літ.: 279].
18. Tytarenko TM. (2018). Psykholohichne zdorovia osobystosti: zasoby samodopomohy v umovakh trivaloi travmatyzatsii. Monohrafiia. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD: 160. [Титаренко ТМ. (2018). Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації. Монографія. Кропивницький: Імекс-ЛТД: 160].
19. Zaniuk SS. (2002). Psykholohiia motyvatsii. Navch. posibnyk. Kyiv: Lybid: 304. [Занюк СС. (2002). Психологія мотивації. Навч. посібник. Київ: Либідь: 304].
20. Zlyvko V, Lukomska S, Yevdokymova N, Lipinska S. (2023). Dity i viina. Monohrafiia. Kyiv-Nizhyn: Vydavets PP Lysenko MM: 221. [Зливков В, Лукомська С, Євдокимова Н, Ліпінська С. (2023). Діти і війна. Монографія. Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко ММ: 221]. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734177/1/War_Kids_2022_VL_Zlyvko_ok.pdf/.

Відомості про авторів:

Штифурак Віра Євгенівна – д.пед.н., проф., проф. кафедри права ВТЕІ Державного торговельно-економічного університету. Адреса: м. Вінниця, вул. Соборна, 87. <https://orcid.org/0000-0002-1896-9931>.

Браницька Тетяна Ромуальдівна – д.пед.н., проф., зав. кафедри педагогічних наук, початкової та корекційної освіти КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти». Адреса: м. Вінниця, вул. Грушевського, 13. <https://orcid.org/0000-0003-4503-3140>.

Максимчук Ірина Анатоліївна – к.пед.н., доц. доц. кафедри фізичного виховання, спорту та здоров'я людини ІДГУ. Адреса: м. Ізмаїл, вул. Ріпина, 12. <https://orcid.org/0000-0002-4361-3507>.

Імерідзе Масим Борисович – к.пед.н., доц. кафедри загальної підготовки ПВНЗ «Медико-Природничий університет». Адреса: м. Миколаїв, просп. Богоявленський, 43-А. <https://orcid.org/0000-0002-1249-5018>.

Носовець Наталія Михайлівна – к.пед.н., проф., проректор з наукової роботи НУЧК ім. Т.Г. Шевченка. Адреса: м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53. <https://orcid.org/0000-0003-1536-4870>.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2025 р., прийнята до друку 15.12.2025 р.